

Tjordis

Skeggja

af Björg Sigrid Lund

Udesidningen

Snorri Sturlusson har i sin Heimskringla en fortælling fra midt i 1100-tallet om striden mellem Kong Ingi og kongsemnet Håkon Herdebred. Kong Ingi støttede sig på kirken og stormændene på Vestlandet. Håkons far, kong Øistein, som Ingi, havde dræbt, havde sin støtte blandt bønderne i Trøndelag. Længe efter Ingi og Håkons død udviklede striden sig til en egentlig borgerkrig. Den ene side i borgerkrigen bestod af "Birkebeinerne," der opstod blandt de der havde støttet Håkon og han far Øistein. Den anden side i borgerkrigen udgjordes af Kirken og stormændene på Vestlandet og i Sydnorge. Først under navnet "Lendmannspartiet" og siden "Baglerne". Da Snorre skrev sin Heimskringla, havde Birkebeinerne endelig vundet kongsmagten, selv om de en stor del af borgerkrigen havde været underlegne.

Det eneste slag Håkon Herdebred vandt, var da han dræbte Kong Ingi i 1161. Snorri Sturlusson fortæller om dette slag; *"Man siger, at Gunhild, Håkons fostermoder, lod sidde ude til sejr for Håkon; svaret var, at de skulle kæmpe mod Ingi om natten, men aldrig om dagen, da ville det lykkes for dem. Den kvinde, der sagdes at have siddet ude, hed Tordis den Skæggede, men jeg véd ikke, hvorvidt det er sandt."*

Konens navn var þórdís Skeggja (Tordis den skæggede). Her er tale om en spåkone. Havde det været vikingetid, kunne man ligefrem tale om en sejdkvinde eller volve, men med skæg. Nogle oversættere har overvejet, om ikke hun kunne være datter af en mand med tilnavnet Skegge (den skæggede), men det afviser filologen Finnur Jónsson⁽¹⁾. Når Snorri fortæller, at han ikke selv ved, om han vil tro på historien om konen og udesidningen, så var det ikke nødvendigvis på grund af urimeligheden af skæggede kvinder. Striden mellem Håkon Herdebred og Kong Ingi var en strid mellem to fraktioner i den norske borgerkrig, hvor kong Ingis fløj blev støttet af kirken. Året efter blev Håkon dræbt i et slag mod kong Ingis hærfører, vestlandshøvdingen Erling Skakke. Efter slaget indsatte Erling Skakke sin egen 10 årige søn, barnebarn af pilgrimskongen Sigurd Jorsalafare, Magnus Erlingsson, til konge over Norge. Magnus Erlingsson indførte netop, i et tillæg til Gulatingsloven, et forbud mod bla. udesidning og trolddom. Man fik simpelthen frataget alle sine juridiske rettigheder, hvis man gjorde sådan noget.

Derfor er det ikke utænkeligt, at historien om konen, der lavede udesidning for Håkon Herdebred er en propaganda-historie, brugt til at sværte sine modstandere i borgerkrigen. Tilnavnet "Skeggja" (den skæggede) bliver så et generisk tilnavn på et fænomen, man kend-

te i forvejen; nemlig skæggede troldkvinder. Adam af Bremen fortæller, ca 150 år før Snorri og ca 80 år før slaget mellem Ingi og Håkon, hvor drevne samerne er i at øve trolddom og så fortsætter han med bemærkningen; ”Iblandt de vildeste Fjeldegne paa det Strøg ere Kvinderne, efter hvad jeg har hørt, skæggede”.

Historien melder ikke noget om, hvilken etnicitet konen havde. Vi ved ikke om konen var samisk eller norrøn. Hun bærer dog et norrønt navn, men måske har det, når vi taler om Sejð, ikke nogen egentlig betydning, da sejðudøvere kan have befundet sig i en mellemkulturel subkultur, der har bevæget sig hjemmefant i både det norrøne som det samiske samfund. Snorre beskriver selv andet sted, hvordan norrøne høvdinge sendte deres døtre til Finnmarken (Sameland) for at blive oplært i samisk trolddom. I den islandske middelalderlitteratur er der flere beretninger om samiske ”troldmænd” (nåjder) og deres interaktion med norrøne høvdinge.

Nåjden fra Vivallen

I det vestlige Hejredalen nordvest for byen Funæsdal findes en række arkæologiske lokaliteter med navne som Hedningsgårdet, Hedningsvallen og Vivallen. Der er tale om samiske kåte-bopladsder der har været i brug fra sen jernalder, gennem vikingetid og ind i 1200-tallet. Ved Vivallen blev der i 1913 fundet et gravfelt. Der har være foretaget Osteologisk undersøgelser⁽²⁾ af benmaterialet både hvad angår køn og etnicitet. De gravlagte var af samisk, norrøn og blandet herkomst, men gravlagt efter samisk skik indsvøbt i birkebark⁽³⁾. Her var altså tale om en samisk boplads med omfattende kontakt til det norrøne samfund.

En af de gravlagte (grav nr.9), en biologisk mand i 50’erne, er interessant i denne forbindelse. Manden var nemlig gravlagt i en dragt, som kunne have været båret af en samtidig norrøn adelskvinde. Linnedsærk med bånd af silke samt en halskæde med otteogtredive perler. Den døde var gravlagt med typiske kvindelige gravgaver bla. synåle, en kvindekni, et sølvspænde, og en sølvring⁽⁴⁾.

Om livet havde den afdøde et storslået bælte i orientalsk stil. Det var en bæltetype, der var populær blandt steppe-nomader i Sibirien, men også kendt fra det østlige Skandinavien. Især Øland og Gotland, hvor sådanne bæltter endda har været produceret lokalt. I skandinaviske grave har den type bæltter fortrinsvis været båret af mænd, men er også fundet i enkelt kvindegrave. I samiske grave forekommer de hovedsageligt i grave, der er tolket som nåjde-grave, altså gravlagte samiske shamaner. Manden fra grav nr 9 er da netop også tolket som en samisk nåjde.

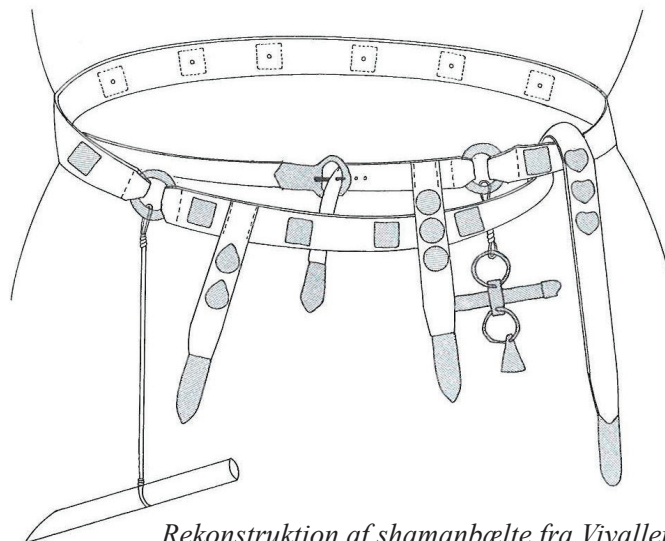

Birkebeinere

Gravpladsens etnisk blandede karakter gør, at manden fra grav nr 9 eller de, der gravlagde ham, ikke kan have været uvidende om den status, kvindagtige mænd, i følge den islandske middelalderlitteratur, havde i det norrøne samfund i middelalderen. Det virker ikke som den gravlagte har været foragtet. Tværtimod er der tale om gravfeltets rigeste grav.

Graven er dateret til sidste halvdel af 1100-tallet. Nåjden fra Vivallen har altså levet i 1161, da Þórdís Skeggja lavede udesidning for Håkon Herdebredds fostermoder. Det ville være fristende at tolke de to som den samme, men det kan man ikke umiddelbart, for Þórdís Skeggja kan nemt være en fiktiv person. Nåjden fra Vivallen kan der i mod have tilhørt den gruppe af ”skæggede kvinder” som Adam af Bremen nævnte. Ikke nødvendigvis sådan, at personen havde fuldskæg. Biologiske mænd, iført kvindedragt og med en synlig skægskygge, kan nemt med et glimt i øjet være beskrevet som ”skæggede kvinder”.

Rituel kønsoverskridelse har været en udbredt praksis i mange førkristne kulturer verden over. Det har både været praktiseret som isolerede rituelle elementer udført af personer, der til daglig klæder sig i sit bio-

Rekonstruktion af shamanbælte fra Vivallen.

logiske køns sædvanlige klædedragt, såvel i form af en subkultur, kaste eller religiøs indviet, der til daglig klæder sig og evt. lever som det modsatte af sit biologiske køn.

Fra sibirsk shamanisme, som er den der er bedst beskrevet, fremgår det, at der er tre stadier af kønsoverskridelse. I den første tillægger shamanen sig en kvindelig frisure. I andet stadie tillægger den mandlige shaman en kvindedragt evt med brystproteser og efterligner kvinders bevægelser og stemmeføring. I det tredje stadie påtager den kønsoverskridende mandlige shaman den sociale kvinderolle og gifter sig evt, med en mand. En sådan kønsoverskridelse kaldes ”den bløde mands vis” eller ”ligesom kvinder”. Helt så eksplicit beskrives det ikke i kilderne til samisk religion, men ifølge en sen svensk overlevering, kan samiske nåjder være iklædt kvindetøj. Hvorvidt det har været gældende for alle samiske nåjder er nok tvivlsomt, men at skikken har forekommet, ved vi nu, er påvist arkæologisk.

Liminalitet

En forklaring på den rituelle kønsoverskridelse kan findes i det religionssociologiske begreb ”liminalitet”. Det er et begreb, defineret af den franske etnolog Arnold van Gennep i forbindelse med overgangsriter, men kan anvendes på et hvert ritual. Liminalitet opfattes som en helt bestemt fase af ritualen, hvor initienten befinder sig i en mellemposition mellem sit gamle jeg (fks barn) og den nye position (fks voksen). Liminal tilstand er en mellemliggende fase, der følger en fase, hvor initienten er blevet adskilt fra samfundet og efterfølges af en fase, hvor initienten igen optages i samfundet.

Shamanen kan også opfattes som en liminel figur der står i en mellemposition, mellem menneskenes verden og underverdenen og derfor er i stand til at formidle viden, kontakt og magisk virkning mellem disse.

Kønsoverskridelse skal ses som en tydeliggørelse af Shamanens rolle som liminel figur. Den kønsoverskridende person står i en mellem position hvor vedkommende, hverken er mand eller kvinde, men samtidig er både mand og kvinde på samme tid. En person, der er både og, hverken eller og midt i mellem og som formidler kontakt mellem denne verden og det hinsides.

De fleste forskere er enige om, at den norrøne sejð er en slags shamanisme - helt parallelt med den samiske nåjde-kunst. En bemærkelsesværdig forskel synes at være, at samisk shamanisme fortrinsvist blev udført af mænd, hvor i mod sejð fortrinsvist blev udført af kvinder. Dette er dog kun rent statistisk. Der fandtes nemlig også kvindelige nåjder blandt samerne og der

er beretninger om norrøne sejð-mænd. Ja, der har muligvis eksisteret tre kategorier af norrøne sejðudøvere. I Eddakvadet Hyndluljod (eller det lille Völuspá) nævnes Vølver (sejðkvinder), Vitki (sejðmænd) og en tredje kategori sejð-berendr – et lidt pudsig ord, der ordret betyder ”sejð-gravide”. Den norske forsker Britt Solli mener, at sejð-berendr kan være betegnelsen på et ”tredie køn” altså kønsoverskridende personer.⁽⁵⁾ En anden mulighed er, at det kan være et fællesbegreb, der dækker både Vølver og Vitki. Hvis det sidste er tilfældet, vil det sige, at også sejðmænd (Vitki) kan blive betegnet som berendr, altså gravide, - noget, der i den islandske middelalderlitteratur ville have givet sejð-manden et omdømme som umandig.

Det har været hævdet, at det kan have været kønsoverskridelse i forbindelse med Sejð, der fik Snorre til at skrive følgende;

”Odin havde og brugte selv den færdighed, der gav den største kraft, og som kaldes sejð;[...] Men når denne slags trolddom fremmes, følges den af en så voldsom, utugtig liderlighed, at mandfolk ikke uden skam kan bedrive den; derfor blev præstinderne oplært i denne færdighed.”

Det kan bestemt ikke afvises, at Snorre har haft kønsoverskridelse i tankerne, men Snorres bemærkning bør også forstås i forhold til Paulus teologi, som den er defineret i Romerbrevet vers 21-27; - *”de skiftede den uforgængelige Guds herlighed ud med billeder i skikkelse af forgængelige mennesker.[...] Derfor prisgav Gud dem til vanærende lidenskaber: Deres kvinder udskiftede den naturlige omgang med den naturstridige, og ligeså opgav mændene den naturlige omgang med kvinden og optændtes af deres begær efter hinanden.”*

Paulus mente tydeligvis, at når hedendommen fremmes, følges den af en så voldsom, utugtig liderlighed, at mænd opgiver den naturlige omgang med kvinden og optændtes af deres begær efter hinanden. Paulus levede i det antikke samfund, hvor samkønnet sex og kønsoverskridelse var en del af verdensordenen. Det var den verdensorden Paulus og hans kristne samtidige gjorde oprør mod. Folk i middelalderen har formentlig ikke været opmærksom på det forhold, men Paulus teologi fra Romerbrevet har været kendt som kirkens sandhed. En sandhed, som man ikke satte spørgsmålstegn ved. De har måske endda fået bekræftet Paulus teologi, når de oplevede personer som nåjden fra Vivallen, andre sejð-berendr eller ”kvinder med skæg” der laver udesidninger for folk.

Romerne skelnede mellem aktive og passive ved samkønnet sex og det er ikke utænkeligt, at man gjorde en

lignende skelnen i det førkristne Skandinavien, som almindelig antaget. I kvadet om Helge Hundingsbane beskylder Sinfjótli sin modstander, Guðmundr, for at havde været Vølvæ på Varinsø. Guðmundr var kriger og derfor har han kunne rammes af en beskyldning om at være umandig. Det er dog ikke nødvendigvis sådan, at en Sejdmand har været ramt i samme grad, da hans natur er anderledes end krigerens. Man må også forstå, at homofobi er skabt af den type teologi, som Paulus var fortalende for.⁽⁶⁾ Nok var det vanærende for en ægte romersk mand at være passiv ved analsex, men det var ikke forbudt og hvad der er nok så vigtigt, så har den aktive et emotionelt forhold til den passive og har brug for den passive til at være aktiv på. Derfor er det ikke relevant at læse vore dages homofobi ind i et førkristent adfærdsmønster.

Når Sinfjótli bruger billedet med Vølven på Varinsø i Helge Hundingsbane-kvadet, er det absolut ikke utænkeligt, at det er fordi der i den førkristne norrøne kultur har eksisteret en opfattelse af, at nogle biologiske mænd optræder som vølver, sådan som nåjden fra Vivalden eller Þórdís Skeggja. Det vil dog være forkert at opfatte Sinfjótli's nid mod Guðmundr som et udtryk for hedensk tankegang. Ikke mindst fordi Odin selv bygger sin guddommelige magt på kundskaben om og udøvelsen af sejd, som der står i Lokasenna, ”på vølvers vis”. Ja, hvis vi skal tro Saxo, så optræder Odin selv som den køsoverskridende sejdkvinde Wecca/Vakr i historien om, hvordan han besvangrer Rind. Saxo har bare ikke helt forstået den rituelle sammenhæng, køsoverskridelsen foregår i, men opfatter det som en forklædning. Det er endda heller ikke sikkert, at Saxos informant, skjalden Árnald Þorvaldsson, selv har forstået sammenhængen. Historie om Odins optræden som sejdkvinden Wecca/Vakr giver dog en enkelt og umiddelbar plausibel forklaring på den lille Odin-figur man fandt i Gl. Lejre i 2009.

Konen, der lavede udesidning for Håkon Hårdebredds fostermoder havde, hvad end hun skal opfattes som samisk eller norrøn, et nordisk navn. Tordis – guden Tors kvindelige fylgje/ånd. Uanset om Tordis var en virkelig person eller opfundet for at sværte Håkons parti i borgerkrigen, henviser navnet til den populære myte om guden Tor, der må klæde sig i brudekjole og holde bryllup med Turse-drotten Trym. Det er ikke bare endnu en myte, der viser nordiske guder med køsoverskridende adfærd. Det er en myte, der afmonterer forestillingen om begrebet ”ergi”. Trymskvadets budskab er, at selv den stærkeste kan blive magtesløs og løsningen er ikke at dø med støvlerne på, sådan som den enfoldige macho mand, der er bange for at være

Odin figuren fra Gl. Lejre

tøsedreng, ville tro. Løsningen er, at blive tøsedreng. Tor er, som macho mand, bange for at guderne vil kalde ham tøsedreng. Det gør guderne bare ikke. De anbefaler, at Tor bliver tøsedreng, fordi det er den eneste måde, han kan få sin hammer – sin styrke igen til uvurderlig gavn for Asgård. Tor lærer at det kræver sin mand at være tøsedreng.

Trymskvadet kan også læses som en shamanrejse, hvor Tor har tabt sin sjæl – sin hammer, og skal ud på en sjæle-hentning. Her får han hjælp af den som guderne bruger i den slags situationer, nemlig Loke. Han er en figur, der er blevet beskrevet som en tricks-ter-gud, men det ville være lige så rigtigt at kalde ham gudernes shaman. Loke er halv As og halv Jætte og befinder sig derfor i en mellemposition der gør ham til en liminal figur. Loke skifter køn efter behag og er den af guderne der gør det mest konsekvent. Han føder endda børn i skikkelse af en hoppe – et hundyr, så hvis der er nogen, der passer på beskrivelsen sejd-berendr – sejd-gravid så er det Loke. I lighed med den rolle, Loke har i myterne, som formidler af kontakt mellem guder og jætter, bliver den sejd-berendr, som en person, der er både mand og kvinde, hverken eller og midt i mellem, formidler af kontakt mellem denne verden og det hinsides.

Kilder:

1. *Tilnavne i den islandske oldlitteratur ved Finnur Jónsson, særtryk af Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1907.*
2. *Osteologisk undersökning av samiskt skelett (JLM 280 18) från Gransjö vid Ohredahke sameby, Frostviken socken, Jämtland*
3. *Förfädernas land, En arkeologisk studie av rituella lämningar i Sápmi 300 f. Kr-1600 e.Kr, Birgitta Fossum*
4. *Möten i gränsland Samer och germaner i Mellanskandinavien, Inger Zachrisson, mfl*
5. *Seid. Myter, sjamanisme og kjønn i vikingenes tid, Brit Solli. 2002*
6. *Hedenskab, seksualitet og naturlighed, Vølse nr 70, september 2014, s. 24-26, Grølheim.*